

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Kerdoelen voortgezet speciaal onderwijs

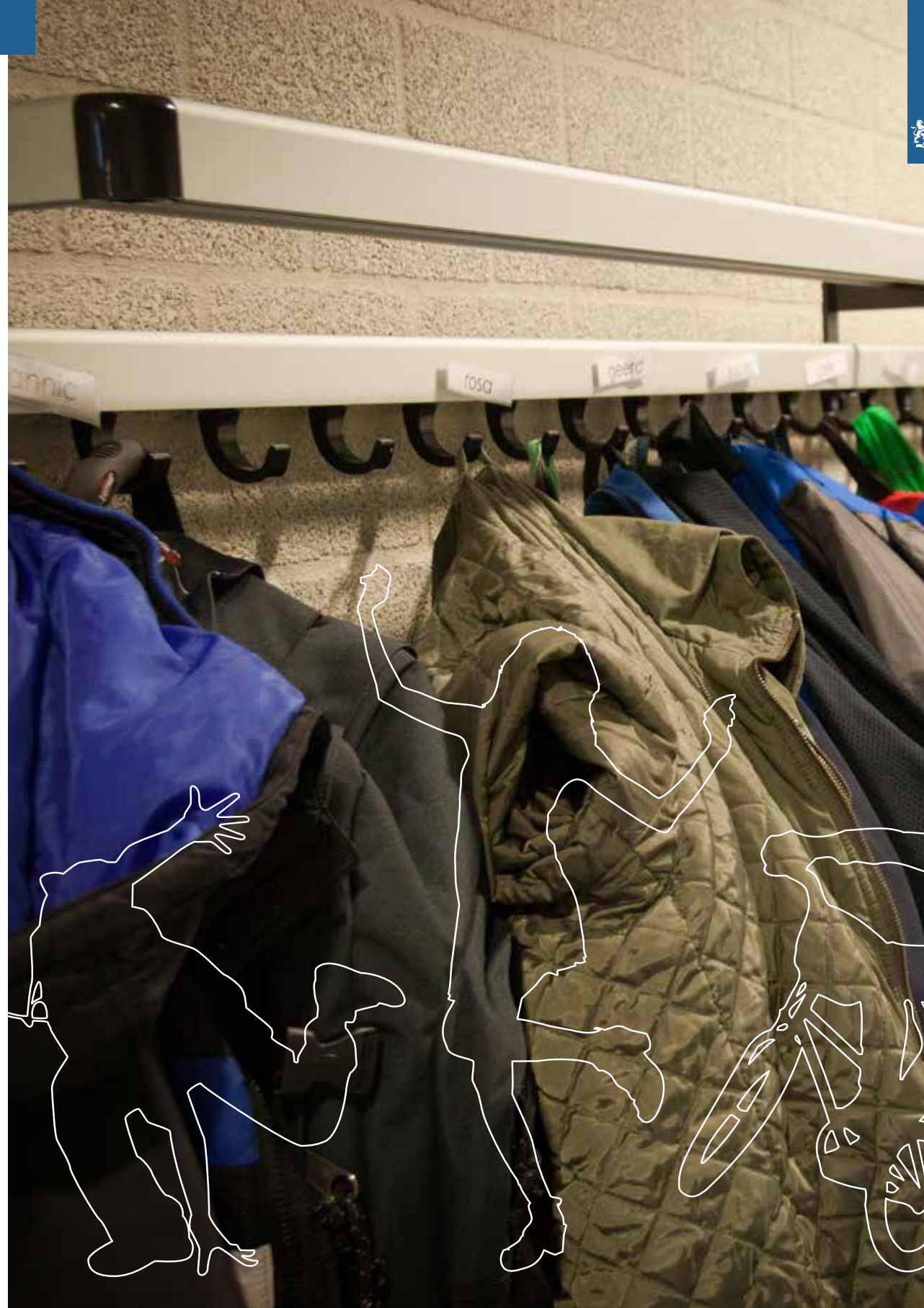
Deze brochure is een uitgave van:

**Ministerie van Onderwijs,
Cultuur en Wetenschap**

Postbus 16375 | 2500 BJ Den Haag

T (070) 412 34 56 (ma t/m vrij 8.00 – 20.00 uur)

Februari 2014

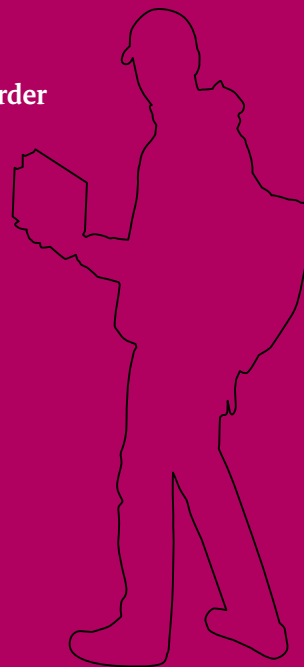
Inhoudsopgave

1. Kerndoelen voortgezet speciaal onderwijs p. 4
2. Leergebiedoverstijgende kerndoelen p. 6
3. Leergebiedspecifieke kerndoelen
uitstroomprofiel vervolgonderwijs p. 10
4. Leergebiedspecifieke kerndoelen
uitstroomprofiel arbeidsmarktgericht p. 12
5. Leergebiedspecifieke kerndoelen
uitstroomprofiel dagbesteding p. 22

1 Kerndoelen voortgezet speciaal onderwijs

Sinds 1 augustus 2013 is de Wet kwaliteit (v)so van kracht. Hierin staan verschillende maatregelen om de kwaliteit van het (voortgezet) speciaal onderwijs ((v)so) te verbeteren. Als onderdeel van die kwaliteitsverbetering stelt de overheid kerndoelen vast voor het voortgezet speciaal onderwijs. Voor het speciaal onderwijs zijn al eerder kerndoelen vastgesteld.

Waarom kerndoelen?

Het speciaal onderwijs en het vso bieden onderwijs aan leerlingen met een extra ondersteuningsbehoefte. In de kerndoelen staan de belangrijkste zaken die scholen deze leerlingen moeten aanbieden. Ze zorgen ervoor dat leerlingen zich gedurende hun schoolperiode blijven ontwikkelen. Ook garanderen ze een breed en gevarieerd onderwijsaanbod. Daarnaast bieden de kerndoelen een kader voor (publieke) verantwoording; scholen kunnen hiermee beter laten zien of leerlingen hun doelen bereiken. De kerndoelen zijn streefdoelen. Ze beschrijven wat een school de leerlingen bijbrengt om de kansen van leerlingen op maatschappelijke participatie te vergroten. Ze bereiden hen zo voor op hun verwachte uitroombestemming: een vervolgonderwijs, de arbeidsmarkt of vormen van dagbesteding. Kerndoelen zijn dus geen eindtermen. Bovendien duiden kerndoelen geen niveau aan.

Ruimte voor scholen

De kerndoelen zijn richtinggevend. Ze bieden scholen voldoende ruimte om in te spelen op de individuele mogelijkheden van leerlingen. Scholen bepalen zelf hoe ze de inhoud ordenen, welke didactiek(en) ze volgen en welke leermiddelen ze gebruiken. De school biedt onderwijs dat het beste past bij de ontwikkelingsmogelijkheden van de leerlingen.

Kerndoelen per uitstroomprofiel

Er zijn leergebiedoverstijgende kerndoelen. Deze richten zich op het 'leren leren', het ontwikkelen van sociale vaardigheden en het omgaan met een handicap of stoornis. Voor een goede voorbereiding op de arbeidsmarkt en dagbesteding zijn voor de 3 verschillende uitstroomprofielen ook aparte kerndoelen geformuleerd: de leergebiedspecifieke kerndoelen.

2

Leergebied- overstijgende kerndoelen

De leergebiedoverstijgende kerndoelen gelden voor de 3 uitstroomprofielen in vso: vervolgonderwijs, arbeidsmarktgericht en dagbesteding. Ze richten zich op hoe jongeren functioneren op het gebied van leren, werken, burgerschap, wonen en vrije tijd. De kerndoelen gelden voor de gehele periode in het vso en zijn voor alle 3 de uitstroomprofielen gelijk. Ze zijn globaal geformuleerd zodat scholen ze verschillend kunnen uitwerken, afhankelijk van het uitstroomprofiel en de verschillen tussen individuele leerlingen. Bij het vertalen van de kerndoelen in leeractiviteiten zal vaak maatwerk nodig zijn, met grote verschillen in zelfstandigheid en de hoeveelheid ondersteuning die de leerling nodig heeft.

Kerndoelen

1. De leerling ontwikkelt een open en flexibele houding ten opzichte van de wereld om hem heen.
2. De leerling leert doelgericht en planmatig te leren en daarbij strategieën te gebruiken.
3. De leerling leert verschillende soorten informatie te zoeken, te beoordelen en te gebruiken.
4. De leerling leert op basis van feiten een mening te vormen, deze adequaat te uiten en respectvol om te gaan met andere meningen.

De leergebiedoverstijgende kerndoelen zijn onderverdeeld in 4 thema's:

- Leren leren
- Leren taken uitvoeren
- Leren functioneren in sociale situaties
- Ontwikkelen van een persoonlijk toekomstperspectief

Leren leren

Bij veel leerlingen in het vso vraagt het ontwikkelen van een open en flexibele leerhouding en het leren toepassen van leerstrategieën veel aandacht. Dit thema gaat erover dat de leerling leert om (mede) verantwoordelijkheid te nemen voor het leerproces, actief werkt aan zijn eigen ontwikkeling en met zelfvertrouwen kennis opbouwt.

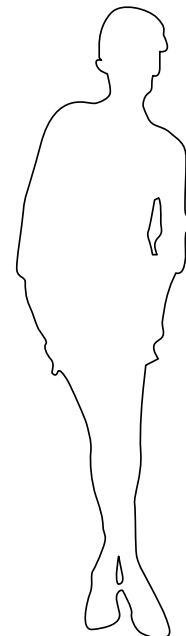

Kerdoelen

5. De leerling leert zich redzaam en weerbaar te gedragen bij de uitvoering van dagelijkse activiteiten.
6. De leerling leert op doelgerichte, planmatige en methodische wijze taken en activiteiten uit te voeren.
7. De leerling leert samen te werken aan een taak of activiteit.

Leren taken uitvoeren

Leerlingen leren om taken zo planmatig, methodisch en zelfstandig mogelijk uit te voeren en waar nodig hulp te vragen. Het doel is om de leerling een zo groot mogelijke zelfstandigheid en eigen regie aan te leren. Voor een deel van de leerlingen geldt dat de zelfredzaamheid blijvend (intensieve) aandacht vraagt. Daaronder valt bijvoorbeeld het optimaliseren en integreren van de zintuiglijke en motorische ontwikkeling.

Kerdoelen

8. De leerling leert op adequate wijze om te gaan met eigen gevoelens en wensen.
9. De leerling leert respectvol en verantwoordelijk om te gaan met anderen.

Leren functioneren in sociale situaties

Niet alle leerlingen in het vso ontwikkelen bepaalde competenties op sociaal, emotioneel en communicatief gebied als vanzelf. De kerndoelen richten zich op de verdere ontwikkeling van deze competenties.

Kerdoelen

10. De leerling krijgt zicht op de eigen voorkeuren, interesses en toekomstwensen op het gebied van werken, wonen, vrije tijd en burgerschap.
11. De leerling leert afwegingen en keuzes te maken die leiden tot een passend persoonlijk toekomstperspectief, met realiseerbare mogelijkheden en kansen.

Ontwikkelen van een persoonlijk toekomstperspectief

Leerlingen worden zich bewust van hun kracht en kwaliteiten en leren omgaan met hun beperkingen. Het ontwikkelen van een positief zelfbeeld en een realistische kijk op de eigen toekomstmogelijkheden, zijn in dit thema cruciale doelen.

3

Leergebiedspecifieke kerndoelen uitstroomprofiel vervolgonderwijs

In het uitstroomprofiel vervolgonderwijs bereiden leerlingen zich voor op een regulier diploma voor het voortgezet onderwijs. Dit geeft toegang tot een vervolgopleiding in het (hoger) beroepsonderwijs of wetenschappelijk onderwijs. Voor dit uitstroomprofiel gelden voor de hele vso-periode de leergebiedoverstijgende kerndoelen. Daarnaast gelden de voor de onderbouw leergebiedspecifieke kerndoelen voor dit uitstroomprofiel. Deze kerndoelen zijn gelijk aan de kerndoelen voor de onderbouw van het reguliere voortgezet onderwijs.

4 Leergebiedspecifieke kerndoelen uitstroomprofiel arbeidsmarktgericht

Het onderwijs in het arbeidsmarktgerichte uitstroomprofiel is gericht op een brede persoonlijke vorming en participatie in de samenleving. Daarnaast bereidt het de leerling voor op een passende en duurzame plaats op de arbeidsmarkt. Voor de gehele vso-periode gelden de leergebiedoverstijgende kerndoelen. Daarnaast gelden leergebiedspecifieke kerndoelen. Ook deze gelden voor de gehele vso-periode. Om de overstap naar het uitstroomprofiel vervolgonderwijs mogelijk te maken, sluiten de kerndoelen zo veel mogelijk aan bij de kerndoelen voor de onderbouw van het reguliere voortgezet onderwijs. Verder bereiden de leergebiedspecifieke kerndoelen leerlingen zo goed mogelijk voor op arbeid.

Nederlandse taal en communicatie

Goede beheersing van het Nederlands maakt het mogelijk om deel te nemen aan het maatschappelijke leven. Beheersing van het Nederlands is ook nodig om inhoud en vaardigheden in andere leergebieden en in latere werksituaties te verwerven.

De kern van dit leergebied bestaat uit leren communiceren in het Nederlands. Leerlingen leren mondelinge en schriftelijke taalvaardigheden. Het onderwijs sluit aan bij de leefwereld van de leerling en wat hij in het speciaal (basis)onderwijs heeft bereikt. Leerlingen leren omgaan met teksten uit alledaagse en werkgerelateerde situaties. Ook leren omgaan met de computer, uitbreiden van de woordenschat en reflecteren op het eigen taalgebruik, hoort bij dit leergebied.

De kerndoelen voor Nederlands zijn opgesteld voor referentieniveau 1F, maar leerlingen zijn niet verplicht dit niveau te behalen.

Voor leerlingen met visuele en auditieve beperkingen, met autistische stoornissen en met zwaardere cognitieve beperkingen is het van belang dat scholen de kerndoelen op een voor hen aangepaste manier uitwerken. Voor leerlingen die vooral communiceren in Nederlandse Gebaren Taal (NGT) zijn geen aparte kerndoelen opgenomen. De scholen van deze leerlingen ontwikkelen een aanvullend onderwijsaanbod, dat zo nodig aansluit op de kerndoelen NGT voor het speciaal onderwijs.

Leerlingen met een stoornis in het autistisch spectrum verwerken informatie anders. Dit kan gevolgen hebben voor hun communicatie en taalgebruik. Zij hebben onder andere behoefte aan concreet en expliciet taalgebruik en kunnen moeite hebben met beeldend of figuurlijk taalgebruik. Hun inlevingsvermogen kan beperkt

zijn, waardoor het ‘belevend’ lezen van verhalende teksten problemen kan geven.

Leerlingen met zwaardere cognitieve beperkingen hebben vaak een vertraagde taalontwikkeling, kunnen minder adequaat informatie verwerken, hebben een kleinere woordenschat en minder taalbegrip. Hierdoor kunnen ze begrijpend lezen, correcte spelling en duidelijk schrijven extra moeilijk vinden. Deze leerlingen hebben vaak behoefte aan meer nadruk op communicatieve redzaamheid, waaronder het vergroten van de woordenschat. Scholen kunnen voor hen enigszins aangepaste uitwerkingen van sommige kerndoelen maken, zodat ook zij herkenbaar aan de doelen kunnen werken.

Kerndoelen

1. De leerling leert actief te luisteren naar alledaagse taal en werkgerelateerde onderwerpen.
2. De leerling leert zich mondeling verstaanbaar en begrijpelijk uit te drukken in gesprekken, overlegsituaties en presentaties over alledaagse en werkgerelateerde onderwerpen.
3. De leerling leert zakelijke teksten te lezen over onderwerpen die aansluiten bij de eigen interesses, de leefwereld en de wereld van arbeid.
4. De leerling leert verhalende en fictionele teksten belevend te lezen en de eigen interesses en voorkeuren op het gebied van fictie te verkennen.
5. De leerling leert zich schriftelijk begrijpelijk uit te drukken in korte, eenvoudige teksten over alledaagse en werkgerelateerde onderwerpen.
6. De leerling leert in schriftelijke producten verzorgde taal te gebruiken.
7. De leerling leert zijn woordenschat uit te breiden met behulp van strategieën.

Kerndoelen

8. De leerling leert om taalactiviteiten (spreken, luisteren, schrijven en lezen) voor te bereiden, te plannen en na te kijken.
9. De leerling leert van feedback van anderen en van eigen reflectie op taalactiviteiten.

Engelse taal

Engels is als wereldtaal van belang voor alle leerlingen. Door beheersing van het Engels vergroten leerlingen wereldwijd hun communicatieve, sociale en maatschappelijke mogelijkheden. Bij deze kerndoelen Engels vormt het Europees Referentiekader (ERK) het uitgangspunt. Dit kader beschrijft in zes niveaus (A1-A2-B1-B2-C1-C2) wat een leerling moet kunnen. Voor het uitstroomprofiel arbeidsmarktgericht is het onderwijsaanbod gericht op niveau A1. Leerlingen leren vertrouwde dagelijkse uitdrukkingen en basiszinnen, kunnen zichzelf voorstellen en vragen stellen en beantwoorden over persoonlijke gegevens. Bijvoorbeeld over hun woonplaats. De toepassingsgebieden sluiten zo veel mogelijk aan op de leefwereld van de leerlingen. De verschillende aspecten van taalvaardigheid (luisteren, lezen, gesprekken voeren, spreken en schrijven) komen zo veel mogelijk in samenhang aan bod. Bepaalde leerlingen moeten zich extra inspannen om een vreemde taal te leren. Of ze hebben bijvoorbeeld ondersteunende materialen nodig. Zo kunnen blinde leerlingen aangepaste (gebrailleerde) materialen gebruiken. Voor leerlingen met een auditieve en/of communicatieve beperking kunnen scholen bij de uitwerking van de kerndoelen meer nadruk leggen op de leesvaardigheid in plaats van op de luistervaardigheid. In bepaalde gevallen, bijvoorbeeld bij leerlingen

met een spraakbeperking, kunnen scholen ervoor kiezen om meer nadruk te leggen op de schriftelijke communicatievaardigheden in plaats van op de mondelinge communicatievaardigheden. Vooral voor dove leerlingen is het leren van een vreemde taal extra moeilijk. Scholen kunnen voor hen maatwerk leveren.

Kerndoelen

10. De leerling leert vertrouwde woorden en basiszinnen te begrijpen die zichzelf, zijn familie en directe concrete omgeving betreffen, wanneer mensen langzaam en duidelijk spreken.
11. De leerling leert vertrouwde namen, woorden en zeer eenvoudige zinnen begrijpen, bijvoorbeeld in mededelingen, op posters en in catalogi.
12. De leerling leert deel te nemen aan een eenvoudig gesprek waarin hij eenvoudige vragen kan stellen en beantwoorden die een directe behoefte of zeer vertrouwd onderwerp betreffen.
13. De leerling leert in spreektaal een beeld te geven van zichzelf, anderen en de naaste omgeving.
14. De leerling leert een korte eenvoudige schriftelijke mededeling te doen en leert formulieren in te vullen met persoonlijke details.
15. De leerling leert strategieën te gebruiken bij het verwerven van informatie uit gesproken en geschreven Engelstalige teksten.
16. De leerling leert strategieën te gebruiken voor het uitbreiden van zijn/haar woordenschat.

Rekenen en wiskunde

Reken- en wiskundeonderwijs draagt bij aan de redzaamheid van leerlingen in situaties die reken- of wiskundige kennis,

vaardigheden of inzichten vereisen. In het uitstroomprofiel arbeidsmarktgericht ligt het accent op rekenen en wiskunde dat leerlingen voorbereidt op praktische situaties als werk, wonen, vrije tijd en burgerschap. De kerndoelen richten zich op het verwerven van kennis, vaardigheden en inzichten op het gebied van getallen, verhoudingen, meten, tijd en verbanden. Het gaat niet om het op een formele wijze aanleren van bewerkingen, maar juist om het leren gebruiken van reken- en wiskundige vaardigheden in praktische situaties binnen de contexten van (toekomstig) werk, wonen, vrije tijd en burgerschap. De kerndoelen voor rekenen en wiskunde zijn opgesteld voor het referentieniveau 1F, maar leerlingen zijn niet verplicht dit niveau te behalen. Sommige leerlingen hebben door hun beperking veel ondersteuning nodig en een specifieke uitwerking van de kerndoelen. Ze ontwikkelen zich bijvoorbeeld vertraagd of beperkt op de gebieden ruimtelijk inzicht en/of reken- of wiskundige begripsvorming. Problemen in de algemene informatieverwerking hebben soms invloed op het leren van vaardigheden op het gebied van rekenen en wiskunde. Ook de ontwikkeling van ‘rekentaal’ kan voor leerlingen met problemen op communicatief gebied moeilijk zijn. Leerlingen met een visuele beperking kunnen het moeilijk vinden om te werken met schematische voorstellingen, tweedimensionale vormen, tabellen en grafieken. Vooral bij meten en meetkunde zullen ze veel ondersteuning nodig hebben. Leerlingen met problemen op communicatief gebied hebben vaak een specifieke uitwerking nodig van de kerndoelen die gericht zijn op het opzetten van een redenering, het uitleggen aan en begrijpen van anderen en

het samenwerken. Ze kunnen het moeilijk vinden om naar elkaar te luisteren en oplossingen van anderen te accepteren.

Kerdoelen

17. De leerling leert in praktische situaties passende reken-/wiskundetaal gebruiken.
18. De leerling leert in praktische situaties problemen op te lossen met gebruik van rekenkundige middelen.
19. De leerling leert computer en rekenmachine te gebruiken als hulpmiddel en informatiebron.
20. De leerling leert in betekenisvolle en praktische situaties werken met gangbare breuken, verhoudingen en decimale getallen.
21. De leerling leert ruimtelijk te redeneren en leert eenvoudige meetkundige begrippen te gebruiken in praktische situaties.

Kerdoelen

22. De leerling leert omgaan met in de praktijk veel voorkomende meetinstrumenten voor lengte, gewicht, inhoud en temperatuur en leert rekenen met maten en grootheden.
23. De leerling leert omgaan met tijd.
24. De leerling leert omgaan met geld en betaalmiddelen.
25. De leerling leert eenvoudige tabellen, grafieken en diagrammen te interpreteren en te maken.

Mens, natuur en techniek

Het leergebied Mens, natuur en techniek richt zich op zorg, planten en dieren, duurzaamheid en techniek. Deze thema's worden geplaatst in de context van school-, leef- en (toekomstige) werksituaties. Leerlingen doen praktische ervaring op die ze in hun dagelijks leven gebruiken. Onder meer op het gebied van (zelf) zorg, vrijetijdsbesteding en burgerschap. Ook worden ze voorbereid op verwachtingen van een toekomstige werknemer. Voor leerlingen

in het vso zijn vooral de kerndoelen over kennis van lichamelijke en psychische gezondheid en zorg voor zichzelf. Leren de noodzakelijke kennis en vaardigheden om werkzaamheden uit te kunnen voeren deels op school en deels tijdens (bedrijfs)stages.

In het algemeen is het belangrijk dat leerlingen met een beperking ICT, technologische hulpmiddelen en aanpassingen steeds beter leren benutten om hun eigen redzaamheid te vergroten. Daarnaast leren ze de mogelijkheden van ICT benutten bij het omgaan met werkgerelateerde informatie, zoals urenverantwoording of het digitaal uitlezen van machines en apparatuur.

Voor leerlingen met een fysieke beperking of langdurige ziekte vraagt het uitvoeren van praktisch onderzoek en praktische opdrachten vaak om maatwerk. Dit geldt soms ook bij leerlingen met een visuele beperking. Deze leerlingen kunnen met een duidelijke, gestructureerde aanpak en gerichte ondersteuning praktische opdrachten leren uitvoeren, maar het blijft lastig om goed om te gaan met bepaalde meetgereedschappen.

De kerndoelen in het leergebied Mens, natuur en techniek overlappen deels met kerndoelen ter voorbereiding op arbeid. Het aspect veiligheid bijvoorbeeld is belangrijk voor zowel woon- als werksituaties. Daarom is dit aspect twee keer opgenomen in de kerndoelen.

In kerndoel 28 is ook de seksuele ontwikkeling en gezondheid opgenomen als onderdeel van het onderwijs. Het accent ligt hier op 'seksuele voorlichting', niet te verwarren met het aspect 'omgaan met seksuele diversiteit' in kerndoel 40.

Het kerndoel gericht op veiligheidsaspecten wordt voor leerlingen met een auditieve en visuele beperking specifiek uitgewerkt. Want vanzelfsprekend is het ook voor hen ontzettend belangrijk om onveilige situaties waar te nemen en te herkennen.

tend belangrijk om onveilige situaties waar te nemen en te herkennen.

Kerdoelen

26. De leerling leert over zorg en leert te zorgen voor een gezonde voeding, voor de woon- en leefomgeving en voor de persoonlijke verzorging en presentatie.
27. De leerling leert over aspecten van hygiëne en leert hygiënisch te handelen in de school-, leef- en werkomgeving.
28. De leerling leert hoofdzaken te begrijpen van bouw en functie van het menselijk lichaam en van de lichamelijke, seksuele en geestelijke ontwikkeling van mensen en leert te zorgen voor de eigen lichamelijke, seksuele en psychische gezondheid.
29. De leerling leert veel voorkomende planten en dieren te onderscheiden en leert te zorgen voor planten en/of dieren.
30. De leerling leert over aspecten van duurzaamheid en leert met zorg om te gaan met het milieu.
31. De leerling leert aan de hand van toepassingen uit het dagelijks leven technische en natuurkundige principes te herkennen.
32. De leerling leert technische toepassingen te herkennen en gebruiken, mede om de eigen redzaamheid te vergroten.
33. De leerling leert eenvoudig technisch onderhoud uit te voeren.
34. De leerling leert over veiligheidsaspecten en leert veilig te handelen op school, thuis en op de werkplek.

Mens en maatschappij

Dit leergebied bereidt leerlingen voor op hun rol als burger in de Nederlandse maatschappij. Door praktische ervaringen en reflectie leren de leerlingen deze rol invullen in verschillende situaties. Bij de invulling van hun rol als burger

en werknemer hebben veel vso-leerlingen in meer of mindere mate ondersteuning nodig. Ook de burgerschapscompetenties als op adequate wijze hulpvragen stellen en omgaan met ondersteuning en ondersteuners horen hierbij.

Leerlingen leren omgaan met maatschappelijke ondersteuning en zorg- of hulpverlening die op hen van toepassing is. Ook leren ze over de betekenis van hun beperking voor de samenleving. De praktische opdrachten in dit leergebied vragen voor een deel van de leerlingen om maatwerk.

Voor leerlingen met een fysieke beperking of langdurige ziekte vraagt het uitvoeren van praktisch onderzoek en praktische opdrachten vaak om maatwerk. Dit geldt soms ook bij leerlingen met een visuele beperking. Deze leerlingen hebben vooral problemen met het werken met complex samengestelde bronnen.

Bij kerndoel 37 'het verwerven van een eigentijds beeld van de ruimtelijke omgeving ten behoeve van het reizen' kan het gebruik van kaarten, luchtfoto's en satellietbeelden problemen opleveren.

Voor leerlingen met een auditieve beperking en taalontwikkelingsstoornissen is soms lastig om verbanden te zien en inzicht te verkrijgen. Dit veronderstelt een taalabstractieniveau dat niet alle leerlingen kunnen ontwikkelen.

Leerlingen met problemen op het gebied van communiceren of sociaal gedrag vinden het moeilijk om een beargumenteerd standpunt in te nemen en te verdedigen en daarbij respectvol met kritiek om te gaan. Voor leerlingen met een autismespectrumstoornis geldt dit vooral voor kerndoel 40, met name bij het begrijpen en respectvol hanteren van verschillen in leefwijzen en opvattingen en zich verplaatsen in zienswijzen en standpunten van anderen.

Kerndoelen

35. De leerling leert over de rol van de consument in de Nederlandse samenleving, leert als consument bewuste en kritische keuzes te maken en leert daarbij bewust om te gaan met sociale druk.
36. De leerling leert te budgetteren en leert de eigen financiën te beheren, mede met het oog op zelfstandig wonen in de toekomst.
37. De leerling leert een eigentijds beeld van de eigen omgeving, Nederland en de wereld te gebruiken om zich te kunnen verplaatsen en te reizen.
38. De leerling leert over het belang en de betekenis van werk voor zichzelf en oriënteert zich op de eigen plaats binnen een arbeidsorganisatie en op regelingen voor arbeidsvoorwaarden en arbeidsomstandigheden.
39. De leerling leert over verschillende mogelijkheden om de vrije tijd te besteden en verkent actief de eigen mogelijkheden om te participeren aan activiteiten in de vrije tijd.
40. De leerling leert over burgerschap in de Nederlandse samenleving en de eigen rol als burger in te vullen en leert respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.
41. De leerling leert op hoofdlijnen hoe het Nederlandse politieke bestel als democratie functioneert en hoe hij zelf daarbij betrokken kan zijn.
42. De leerling leert perioden, gebeurtenissen en personen uit zijn eigen leven en leefomgeving te ordenen in de tijd.
43. De leerling leert enkele belangrijke gebeurtenissen, ontwikkelingen en personen in de tijd te plaatsen.

Culturele oriëntatie en creatieve expressie

Het leergebied culturele oriëntatie en creatieve expressie stimuleert de persoonlijke, creatieve en kunstzinnige ontwikkeling van leerlingen. Binnen de culturele oriëntatie ligt het accent op het verwerven van competenties om hun vrije tijd op een passende en bevredigende manier vorm te geven. In dit leergebied is aandacht voor onder andere kunsteducatie, media-educatie, sociaal-cultureel aanbod en kunstzinnige disciplines als dans, drama en muziek.

Leerlingen leren hun gevoelens uit te drukken en hierover te communiceren in beeld, geluid en (lichaams)taal. Dit biedt voor sommige leerlingen mogelijkheden, maar voor andere leerlingen gelden misschien beperkingen. Afhankelijk van de beperkingen kunnen scholen de kerndoelen op een passende wijze invullen.

Leerlingen met sociaal-emotionele problemen vinden het vaak moeilijk om iets van zichzelf te laten zien. Daarnaast hebben sommige leerlingen, zoals leerlingen met een autismespectrumstoornis, vaak een beperkte verbeeldingskracht.

Leerlingen met een fysieke beperking zullen hun eigen productieve mogelijkheden verkennen en exploreren. Daarbij kunnen ze technologie als hulpmiddel gebruiken. Leerlingen met beperkte (fijn) motorische vaardigheden kunnen er veel baat bij hebben om te leren omgaan met verschillende materialen. Ze stimuleren zo de sensomotorische ontwikkeling.

Ook leerlingen met een auditieve, communicatieve en/of visuele beperking hebben baat bij het opdoen van verschillende ervaringen door te handelen, dingen mee te maken en bewust allerlei

zintuiglijke waarnemingen te gebruiken. Voor blinde leerlingen wordt het 'kijken naar kunst' vervangen door andere zintuiglijke ervaringen. Voor dove en slechthorende leerlingen geldt dit voor activiteiten die een beroep doen op het gehoor. Voor deze groep is het ook belangrijk om aan te sluiten bij sociaal-culturele activiteiten voor doven, zodat ze dingen met andere doven kunnen delen. Maar dit is niet altijd mogelijk, onder andere door grote afstanden. Daarom kunnen scholen dit compenseren met ervaringen en uitingen die andere zintuigen aanspreken.

Kerndoelen

44. De leerling oriënteert zich op het sociaal-culturele aanbod in zijn omgeving, leert een voor hem passende keuze te maken uit dit aanbod en leert actief deel te nemen aan culturele activiteiten.
45. De leerling leert zich creatief en kunstzinnig te uiten, passend bij de eigen talenten, voorkeuren en mogelijkheden.
46. De leerling leert eigen creatief of kunstzinnig werk, alleen of met een groep, aan derden te presenteren.
47. De leerling leert te vertellen en na te denken over eigen creatief of kunstzinnig werk en over het werk van anderen.

Bewegen en sport

Blijvend en verantwoord bewegen en sporten is voor leerlingen in het vso belangrijk. Leerlingen worden zich in sterk bewust van hun (fysieke) (on)mogelijkheden. Belangrijke doelen in het leergebied bewegen en sport zijn erop gericht om een actieve leefstijl te ontwikkelen en te behouden. Leerlingen leren de belangrijkste bewegings- en spelvormen en oriënteren zich op passende buitenschoolse sport en beweging. In veel bewegingsactiviteiten bereiden de

leerlingen zich voor op aspecten die van belang zijn voor lichamelijke arbeid, zoals tillen, kracht zetten en op hoogte werken. Ook veiligheid in bewegingssituaties en fitheid komen aan de orde.

Voor sommige leerlingen zijn activiteiten in dit leergebied moeilijk of soms zelfs onmogelijk. De motorische ontwikkeling van leerlingen met een fysieke of zintuiglijke beperking loopt vaak achter op die van leeftijdsgenoten. Bewegen in de ruimte kan ze onzeker en angstig maken. Door de uiteenlopende lichamelijke beperkingen is een motorisch actieve deelname aan activiteiten voor sommige leerlingen moeilijk of zelfs onmogelijk. Scholen bieden voor zover mogelijk alternatieven aan, zodat deze leerlingen op een andere manier actief zijn betrokken bij een bewegingsactiviteit.

Blinde leerlingen kunnen vaak niet meedoen aan balspelen. Maar activiteiten als zwemmen, skiën, schaatsen, klimmen, fitness en kanoën zijn wel mogelijk. Scholen kunnen met aangepast sportmateriaal veel bereiken. Slechtziende leerlingen kunnen bijna alle spelvormen op een eenvoudig niveau beoefenen.

Ook leerlingen met een auditieve en/of communicatieve beperking kunnen een achterstand hebben in de motorische ontwikkeling. Bijvoorbeeld doordat ze minder ervaring hebben met verschillende vormen van bewegen en spelen. Ook hebben ze soms stoornissen in de coördinatie en de planning van bewegingen. Dove en slechthorende leerlingen kunnen problemen met hun evenwicht hebben. Ook kan het lastig zijn om tijdens spelactiviteiten met andere leerlingen te communiceren.

Kerdoelen

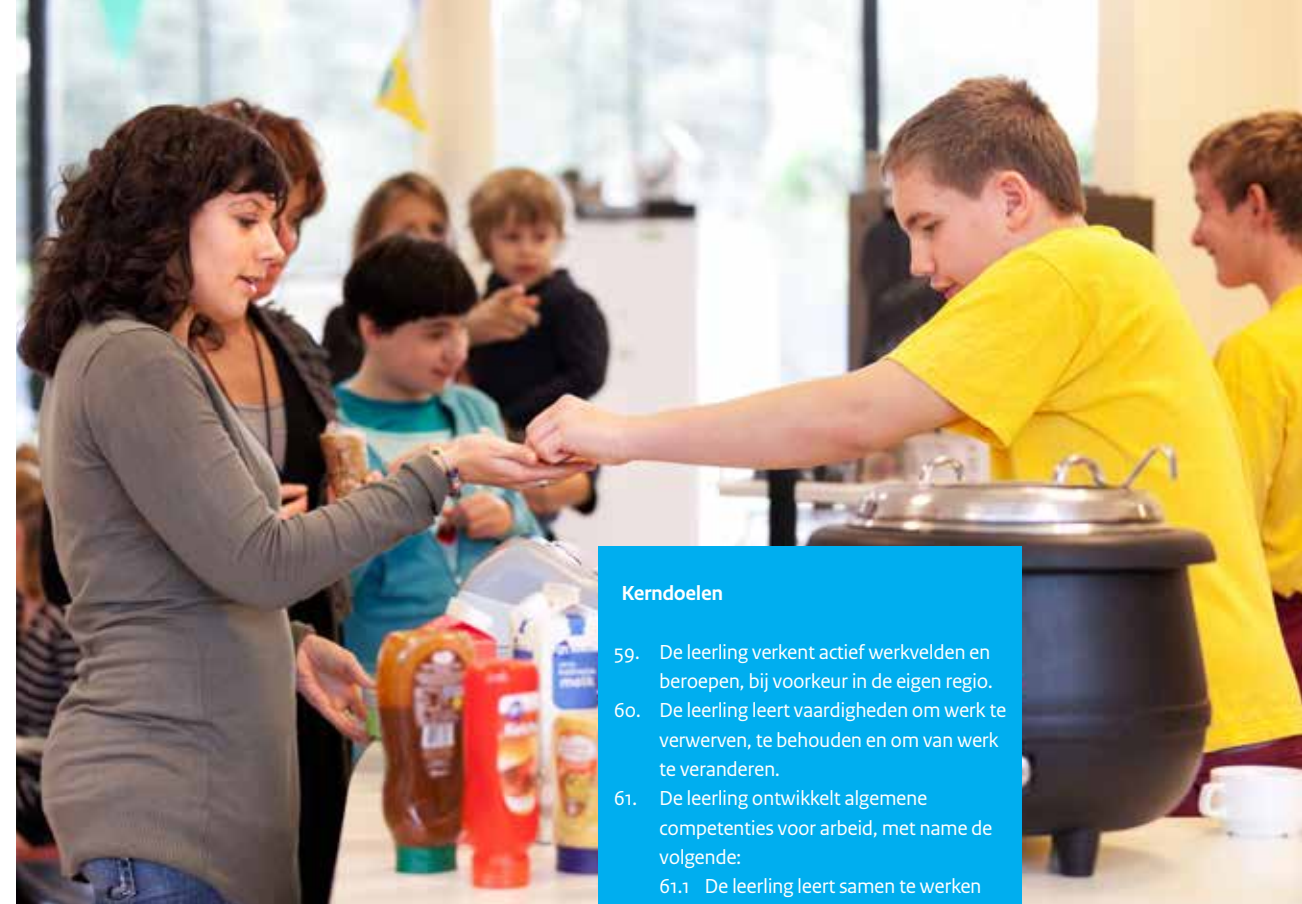
48. De leerling leert deel te nemen aan activiteiten uit verschillende bewegingsgebieden.
49. De leerling leert deel te nemen aan verschillende spelvormen en sportactiviteiten.
50. De leerling leert deel te nemen aan verschillende vormen van bewegen op muziek.
51. De leerlingen leren zelfstandig met elkaar bewegingssituaties te reguleren.
52. De leerlingen leren met elkaar bewegingssituaties positief te beleven.
53. De leerling leert over de waarde van bewegen voor gezondheid en welzijn en ontwikkelt een gewoonte van regelmatig en verantwoord bewegen.
54. De leerling oriënteert zich op sport- en bewegingsmogelijkheden in zijn omgeving, leert een voor hem passende keuze te maken uit dit aanbod en leert actief deel te nemen aan bewegingsactiviteiten buiten schoolverband.

Friese taal

Volgens de wet kan het arbeidsmarktgerichte uitstroomprofiel op scholen in Friesland ook onderwijs in het Fries omvatten. Leerlingen in Friesland horen zowel Nederlands als Fries in hun omgeving. Onderwijs in het Fries draagt eraan bij dat leerlingen kunnen deelnemen aan hun sociale en culturele omgeving. Het leren van Fries in dit uitstroomprofiel is vooral gericht op praktisch gebruik in de eigen omgeving, op school en in sociale situaties, zoals in het openbaar en in werksituaties.

Kerdoelen

55. De leerling ontwikkelt een positieve en actieve houding met betrekking tot gebruik van de Friese taal.
56. De leerling leert actief te luisteren naar gesproken Fries in alledaagse situaties en verhalen.
57. De leerling leert zich in het Fries uit te drukken in gesprekken en overlegsituaties over alledaagse onderwerpen.
58. De leerling leert gebruik maken van schriftelijke taal in het Fries

Kerdoelen

59. De leerling verkent actief werkvelden en beroepen, bij voorkeur in de eigen regio.
60. De leerling leert vaardigheden om werk te verwerven, te behouden en om van werk te veranderen.
61. De leerling ontwikkelt algemene competenties voor arbeid, met name de volgende:
 - 61.1 De leerling leert samen te werken en te overleggen.
 - 61.2 De leerling leert instructies en procedures op te volgen.
 - 61.3 De leerling leert bij arbeidsmatige taken de juiste materialen en middelen op een doelmatige en doelgerichte manier in te zetten.
 - 61.4 De leerling leert de eigen beroepsmatige werkzaamheden te plannen en te organiseren.
 - 61.5 De leerling leert kwaliteit te leveren in arbeidsmatige situaties.
 - 61.6 De leerling leert ethisch en integer te handelen in beroepssituaties.
 - 61.7 De leerling leert om te gaan met veranderingen en zich aan te passen.
 - 61.8 De leerling leert met druk en tegenslag om te gaan.
62. De leerling ontwikkelt specifieke beroepsvaardigheden die passen bij de eigen keuzes, mogelijkheden en beperkingen. Afhankelijk van het gekozen beroep kan dat een combinatie zijn van vakspecifieke fysieke, manuele en/of mentale vaardigheden, kwaliteiten of vermogens.

Vorbereiding op arbeid

Het uitstroomprofiel arbeidsmarktgericht bereidt leerlingen voor op deelname aan de arbeidsmarkt. Dit is passend werk in de regio waar de leerling woont. Leerlingen oriënteren zich op geschikte werkvelden en beroepen en ontwikkelen hun loopbaan-, arbeidsmarkt- en beroepsvaardigheden maximaal, rekening houdend met hun (on)mogelijkheden en het arbeidsmarktperspectief in de regio.

Voor leerlingen met uiteenlopende beperkingen of stoornissen is de voorbereiding op arbeid maatwerk. Scholen kunnen het onderwijs aanpassen aan de eigen keuzes van de leerling en het evenredig laten zijn met het verwachte en gewenste niveau van uitstroom.

5 Leergebiedspecifieke kerndoelen uitstroomprofiel dagbesteding

Leerlingen in het uitstroomprofiel dagbesteding leren om zo zelfstandig mogelijk te kunnen functioneren in vormen van dagbesteding. Een deel van de leerlingen in deze diverse groep kan met ondersteuning en begeleiding arbeidsmatige activiteiten verrichten. Anderen zijn aangewezen op dagbestedings- of belevingsgerichte activiteiten. Naast leergebiedspecifieke en leergebiedoverstijgende kerndoelen, zijn er voor dit profiel ook doelen ter voorbereiding op dagbesteding. Deze zijn gericht op (arbeidsmatige) dagbesteding, wonen, vrijetijdsbesteding en burgerschap. Om doorstroom mogelijk te maken, zijn de leergebiedspecifieke kerndoelen afgestemd op de kerndoelen van het arbeidsmarktgerichte uitstroomprofiel.

Nederlandse taal en communicatie

Taalonderwijs in het uitstroomprofiel dagbesteding is gericht op praktisch en functioneel taalgebruik. Hierbij staat het bevorderen van redzaamheid en zelfstandigheid centraal. Voor het onderwijs neemt de school het bereikte taalniveau van in het (speciaal) basisonderwijs en de leefwereld van de leerling als uitgangspunt. Vanwege het uitstroomperspectief van deze doelgroep staan twee concrete toepassingsgebieden van de Nederlandse taal centraal: zo veel mogelijk zelfstandigheid in het leven van alledag en communicatie in de context van dagbesteding. Deelnemen aan overleg over huishouden of ontspanningsactiviteiten, omgaan met ondersteuners en zorgverleners en het begrijpen van instructies zijn voorbeelden van communicatieve situaties uit deze toepassingsgebieden. Leerlingen met ernstige meervoudige beperkingen kunnen zich meestal beperkt of niet in het Nederlands uitdrukken. Ook voor hen is leren communiceren essentieel voor hun ontwikkeling. Het eerste kerndoel biedt daarom een basis die voor alle doelgroepen uit te werken is en waar verder het werken aan de andere kerndoelen op kan aansluiten.

Kerndoelen

1. De leerling leert te communiceren met voor hem geëigende middelen.
2. De leerling leert actief te luisteren naar gesproken taal in alledaagse situaties.
3. De leerling leert zich begrijpelijk uit te drukken in gesprekken over onderwerpen uit het dagelijks leven.
4. De leerling leert informatieve en verhalende teksten te lezen over onderwerpen die aansluiten bij de leefwereld en interesses.
5. De leerling leert zich schriftelijk begrijpelijk uit te drukken in korte eenvoudige tekst.
6. De leerling leert gebruik maken van strategieën voor woordenschatverwerving.
7. De leerling leert eigen taalactiviteiten voor te bereiden, te plannen en te evalueren.

Rekenen en wiskunde

In dit uitstroomprofiel ligt het accent op rekenen en wiskunde dat nodig is om leerlingen zo veel mogelijk zelfstandig en met hulp te laten functioneren in werk- en dagactiviteiten, wonen, vrije tijd en burgerschap. Daarbij kunnen scholen hulpmiddelen inzetten, zoals de computer of rekenmachine. Ook ontwikkelen de leerlingen reken- en wiskundetaal en verwerven

zij kennis, vaardigheden en inzichten op het gebied van getallen, meten, tijd en geld.

Kerdoelen

8. De leerling leert zich oriënteren op en gebruikmaken van ordenende handelingen.
9. De leerling leert passende reken-wiskundetaal gebruiken en werken met getallen in betekenisvolle praktische situaties.
10. De leerling leert bij het oplossen van reken-situaties een hulpmiddel te gebruiken.
11. De leerling leert omgaan met meetinstrumenten, maten en grootheden, orde van grootte en nauwkeurigheid.
12. De leerling leert zich oriënteren op tijd en gebruikmaken van tijdsaanduidingen.
13. De leerling leert omgaan met geld en betaalmiddelen.

Mens, natuur en techniek

Binnen het leergebied Mens, natuur en techniek leren leerlingen zich te oriënteren op levende en niet-levende natuur en op techniek in de eigen omgeving, op school, in hun eigen leef- en woonomgeving en (toekomstige) werk- en dagactiviteiten. Centraal hierbij staat dat de leerling leert zorgen voor zichzelf en voor anderen. Mens, natuur en techniek is gericht op een zo groot mogelijke zelfredzaamheid en participatie van leerlingen op het gebied van (zelf)zorg, wonen, dagelijkse werkzaamheden vrije tijdsbesteding en burgerschap.

Kenmerkend is dat de leerlingen op een praktische manier ervaringen opdoen die ze in hun dagelijks leven gebruiken. Ze komen in aanraking met organismen, materialen, voorwerpen en verschijnselen.

Ook leren ze omgaan met het eigen lichaam, andere mensen, planten, dieren, het milieu en technische producten en processen. In kerndoel 16 is ook de seksuele gezondheid opgenomen. Het accent ligt hier op 'seksuele

voorlichting', niet te verwarren met het aspect 'omgaan met seksuele diversiteit' in kerndoel 27. In het algemeen is het belangrijk dat leerlingen met een beperking ICT, technologische hulpmiddelen en aanpassingen steeds beter leren benutten om hun eigen redzaamheid te vergroten. Hierbij kunnen scholen apparatuur en hulpmiddelen betrekken waarmee de leerlingen zelf dagelijks omgaan. Daarnaast leren ze de mogelijkheden van ICT benutten bij het vinden, verwerken en verstrekken van informatie en bij de communicatie.

Kerdoelen

14. De leerling leert zorg te dragen voor gezonde voeding en het verzorgen van de maaltijden.
15. De leerling leert over aspecten van hygiëne en leert hygiënisch te handelen in de eigen school-, leef- en werkomgeving.
16. De leerling leert hoofdzaken van bouw en functie van het menselijk lichaam en de lichamelijke en geestelijke ontwikkeling, en leert zorg te dragen voor de eigen lichamelijke, seksuele en psychische gezondheid.
17. De leerling leert te zorgen voor planten en dieren in de eigen leefomgeving, en leert veel voorkomende planten en dieren in de eigen leefomgeving te onderscheiden.
18. De leerling leert over aspecten van duurzaamheid en leert met zorg omgaan met het milieu.
19. De leerling leert technische toepassingen herkennen en gebruiken, mede om de eigen redzaamheid te vergroten.
20. De leerling leert eenvoudig technisch onderhoud in de eigen leef- en woonomgeving uit te voeren.
21. De leerling leert over veiligheidsaspecten en leert zorg te dragen voor veiligheid voor zichzelf en anderen op school, thuis en op de werkplek.

Mens en maatschappij

Het leergebied Mens en maatschappij is in dit uitstroomprofiel gericht op zo groot mogelijke zelfredzaamheid en participatie van leerlingen op het gebied van consumeren en budgetteren, mobiliteit, wonen, vrijetijdsbesteding en burgerschap en in (arbeidsmatige) dagbesteding of activiteiten. Door praktische ervaringen en reflectie daarop leren de leerlingen deze rol op verschillende manieren in te vullen: eerst op school, later ook op stages in voor hen passende situaties met betrekking tot wonen, werken, dagactiviteiten en vrijetijdsbesteding en in de bredere maatschappij.

Om te functioneren op deze gebieden is het belangrijk dat leerlingen onder andere technologische hulpmiddelen en aanpassingen leren gebruiken om hun eigen zelfredzaamheid te vergroten. Voor het ontwikkelen van hun burgerschapscompetenties leren leerlingen (hulp)vragen stellen en omgaan met ondersteuning en ondersteuners.

Kerdoelen

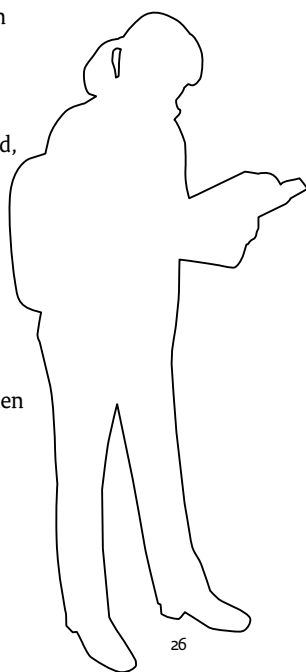
22. De leerling leert wat hij voor een bescheiden bedrag kan kopen op basis van eigen voorkeuren.
23. De leerling leert zich te oriënteren op de ruimtelijke omgevingen waarin hij zich bevindt met aandacht voor basale verkeersregels.
24. De leerling leert deel te nemen aan werk en activiteitengroepen en daarin sociale gedragsregels te onderkennen en toepassen.

Kerdoelen

25. De leerling leert over het begeleid wonen in woongroepen, in het bijzonder over het naleven van leefregels, het belang van huishoudelijke taken en het milieu. 26. De leerling leert over verschillende mogelijkheden om zijn vrije tijd te besteden.
27. De leerlingen leren herkennen dat in de samenleving, onder meer op het gebied van seksualiteit, verschillen en overeenkomsten zijn tussen mensen en groepen van mensen in de wijze waarop ze leven.
28. De leerling leert hoe hij betrokken kan zijn in medezeggenschap en besluitvormingsprocessen en welke bijdragen hij kan leveren aan een plezierige en stimulerende leer-, werk- en woonomgeving.

Culturele oriëntatie en creatieve expressie

Het leergebied culturele oriëntatie en creatieve expressie stimuleert de persoonlijke, creatieve en kunstzinnige ontwikkeling van leerlingen, van de verbeeldingskracht en van competenties om de vrije tijd op een passende en bevredigende manier vorm te geven. Het is daarnaast een vormingsgebied, waar leerlingen hun kennismaking met culturele activiteiten en kunstzinnige en creatieve uitingen verbreden en verdiepen. Als vormingsgebied is culturele oriëntatie en creatieve expressie heel geschikt voor het ontwikkelen van competenties voor en bewustwording van een zinvolle en bevredigende besteding van vrije tijd. Binnen de culturele oriëntatie ligt het accent op de verkenning van het cultureel aanbod in de

omgeving van de leerling. De leerling maakt kennis met instellingen of organisaties die een passend cultureel aanbod hebben. Kunst-, media- en erfgoededucatie gaan over het verkennen van het aanbod in de omgeving van de leerling en het deelnemen aan verschillende culturele en kunstzinnige activiteiten. In de creatieve expressie verkennen de leerlingen op een actieve manier hun eigen expressieve mogelijkheden binnen verschillende kunstzinnige disciplines: beeldend, audio-visueel, muziek, dans, drama. Zo krijgen zij zicht op eigen voorkeuren en talenten, op basis waarvan ze een keuze kunnen maken voor verbreding en verdieping van vaardigheden in de gekozen disciplines.

Kerdoelen

29. De leerling maakt kennis met het (sociaal-)cultureel aanbod in zijn omgeving door actief deel te nemen aan culturele activiteiten.
30. De leerling leert vaardigheden waarmee hij zich creatief en kunstzinnig wil en kan uiten, passend bij de eigen mogelijkheden, talenten en voorkeuren.
31. De leerling leert eigen kunstzinnig werk, alleen of binnen een groep, aan anderen (medeleerlingen, ouders) te presenteren.
32. De leerling leert te communiceren over eigen kunstzinnig werk en dat van anderen.

Bewegen en sport

De ontwikkeling van het eigen motorisch vermogen en het omgaan met de eigen motorische (on)mogelijkheden staat centraal bij bewegen en sport. Leerlingen

ervaren de beginselen van de belangrijkste spel- en bewegingsvormen in aansprekende bewegingssituaties. Het is van belang dat leerlingen leren afspreken wat de regels zijn en hoe die worden nageleefd. Ook leren ze elkaar helpen, op veiligheid letten, elkaars mogelijkheden respecteren en eigen mogelijkheden verkennen.

Leerlingen worden voorbereid op deelname aan sport en beweging via uitnodigende en bij passende spel- en bewegingsvormen. Bijvoorbeeld met aangepaste regels en materialen. Hierdoor kunnen leerlingen deelnemen aan activiteiten van speciale sportclubs en is deelname bij reguliere sporten ook een mogelijkheid.

Kerdoelen

33. De leerling leert deelnemen aan activiteiten uit verschillende bewegingsgebieden.
34. De leerling leert deel te nemen aan verschillende spelvormen en sportactiviteiten.
35. De leerling leert deel te nemen aan verschillende vormen van bewegen op muziek.
36. De leerlingen leren gezamenlijke bewegingssituaties met elkaar te reguleren.
37. De leerling leert bewegingssituaties positief te beleven.
38. De leerling leert de betekenis van bewegen voor gezondheid waarderen. De leerling leert deel te nemen aan bewegings- en sportactiviteiten buiten schoolverband.

Friese taal

Volgens de wet kan het uitstroomprofiel dagbesteding op scholen in Friesland ook onderwijs in het Friese omvatten. Leerlingen in Friesland horen zowel Nederlands als Fries in hun omgeving. Onderwijs in het Fries draagt eraan bij dat leerlingen kunnen deelnemen aan hun sociale en culturele omgeving. Het leren van Fries is gericht op praktisch gebruik in dagelijkse mondelinge communicatie in de eigen omgeving, op school en in sociale situaties.

Kerdoelen

- 40. De leerling ontwikkelt een positieve en actieve houding met betrekking tot gebruik van de Friese taal.
- 41. De leerling leert actief te luisteren naar gesproken Fries in alledaagse situaties en verhalen.
- 42. De leerling leert zich in het Fries uitdrukken in alledaagse situaties.

Vorbereiding op dagbesteding

Dit uitstroomprofiel bereidt leerlingen voor op participatie in dagactiviteiten. Bijvoorbeeld arbeidsmatige, activiteitengerichte of belevingsgerichte dagbesteding of combinaties daarvan. De verschillen tussen leerlingen en hun mogelijkheden is in dit profiel zeer groot en hierdoor bereidt de school hen op uiteenlopende toekomst-situaties voor. Elke leerling moet de best passende plaats krijgen. Als er sprake is van werk, wordt hier geen loonvormende arbeid bedoeld. De kerndoelen sluiten aan op de kerndoelen 'Vorbereiding op arbeid' in het uitstroomprofiel Arbeidsmarktgericht,

zodat leerlingen kunnen doorgroeien of overstappen naar dit uitstroomprofiel.

Kerdoelen

- 43. De leerling verkent de mogelijkheden van al dan niet arbeidsmatige dagbesteding die bereikbaar zijn.
- 44. De leerling leert vaardigheden die het kiezen voor deelname aan en veranderen van vormen van al dan niet arbeidsmatige dagbesteding mogelijk maken.
- 45. De leerling voor wie het functioneren in vormen van arbeidsmatige dagbesteding mogelijk is, ontwikkelt met name de volgende algemene competenties voor het functioneren daarin:
 - 45.1 De leerling leert samen te werken en te overleggen.
 - 45.2 De leerling leert instructies en procedures op te volgen.
 - 45.3 De leerling leert bij arbeidsmatige taken de juiste materialen en middelen op een doelmatige en doelgerichte manier in te zetten.
 - 45.4 De leerling leert de eigen arbeidsmatige taken te plannen en te organiseren.
 - 45.5 De leerling leert kwaliteit te leveren in arbeidsmatige situaties.
 - 45.6 De leerling leert ethisch en integer te handelen in arbeidsmatige situaties.
 - 45.7 De leerling leert om te gaan met veranderingen en zich aan te passen.
 - 45.8 De leerling leert met druk en tegenslag om te gaan.
- 46. De leerling voor wie het functioneren in vormen van arbeidsmatige dagbesteding mogelijk is, ontwikkelt specifieke arbeidsmatige vaardigheden die passen bij de eigen keuzes, mogelijkheden en beperkingen.

